

ЕЛЕМЕНТИ ЛІНГВІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ В СИСТЕМІ РОБОТИ ІЗ ХУДОЖНІМ ТВОРОМ: ОСОБЛИВОСТІ ТА МЕТОДИКА ЗАСТОСУВАННЯ

Nowadays, there is a problem of detailed consideration and study of the artistic features of the language of works in literature classes, the reason for which is the consideration of the work at the level of defining the theme, idea, issues, characteristics of characters and the isolation of tropes, but even this the reader perceives indirectly through what he heard from the teacher or read from the manual. Since the main principle in the analysis of the work is the unity of form and content, great attention should be paid to the linguistic design of each work, because, falling into the sphere of a work of art, language units acquire new unique aesthetic meanings, additional functions, are symbolized and reinterpreted by the author. Therefore, there is a need to disseminate the elements of linguistic analysis of a work of art during their study in literature classes.

Keywords: analysis of a work of art, literary methodology, linguistic analysis, reader, lesson.

На сучасному етапі розвитку методика викладання літератури, зокрема з питання аналізу художнього твору, є досить розвинена. Вона увібрала в себе погляди методистів минулих століть (І. Франко, Т. Бугайко і Ф. Бугайко, О. Мазуркевич, В. Неділько, Є. Пасічник тощо) та теоретичні і практичні напрацювання педагогів-методистів часів незалежності України (Г. Токмань, Н. Волошина, С. Пультер, З. Шевченко тощо). Саме про актуальність проблеми роботи з текстом свідчать публікації в періодиці таких вчених, як Н. Гаврик, О. Хорошковська, О. Петрук, В. Трунова, О. Вашуленко, Г. Ткачук, В. Уліщенко, Л. Кожедуб, О. Полякова, С. Цінько, С. Ковальова та ін.

Вивчення літератури в закладах освіти не може обмежуватися лише прочитанням художнього твору. Учні через свої психологічні особливості сприймають лише той зміст твору, який лежить на поверхні, але ж інформативність твору не обмежується фактами, що лягли в його основу. Вони не просто вирвані із життя, а ретельно відібрані автором із безконечного потоку життєвих явищ. Критерії цього відбору не обмежуються лише тим, що автор був у тій чи іншій мірі причетним до події. Тут можуть мати місце багато й інших чинників: соціальні та політичні реалії суспільства, тенденції суспільного розвитку, взаємодія течій і напрямків у літературі та мистецтві, можливість доступу до джерел інформації, освітньо-культурний рівень, світогляд і навіть особливості вдачі письменника. Усі ці фактори, хоча навіть цей перелік неповний, формують авторську концепцію. Цей факт підтверджує і вислів Е. Хемінгуей: «Літературна творчість нагадує мені айсберг. Видно лише сьому частину того, що знаходиться у воді». Тому важливу

роль у вивченні літератури займає аналіз художніх творів: «Навчитися аналізувати літературний твір означає сприймати його не пасивно, а осмислено, глибоко проникати в тканину художнього твору; розуміти його не на побутовому рівні, а в контексті розвитку світової культури, філософської думки, з позиції духовних прагнень свого часу; уміти оцінити й отримати справжню естетичну насолоду від твору як мистецтва слова» [4, с. 14]. Він покликаний з метою глибшого осмислення читачем прочитаного твору на рівнях змісту та форми у їх мистецькій єдності, адже концепція твору не завжди висловлена прямолінійно: «Нерідко для усвідомлення її необхідне «читання між рядками», розшифровка алегорій, встановлення аналогій та асоціативних зв'язків. Тому й говоримо про наявність у художніх текстах актуальної, концептуальної та підтекстової інформації» [10, с. 11].

Найлегше сприймається саме актуальна інформація – це те, що лежить на поверхні та виражається через сукупний зміст усіх елементів структури. Найчастіше на сприйняті цієї інформації і завершується вивчення літературного твору учнями, адже вона усвідомлюється без докладання великих зусиль уже навіть при першому читанні тексту. Авторська концепція може бути виражена прямо, проте, найчастіше, її можна виділити лише за умови аналізу усієї тканини твору (співвідношення його компонентів). Для того, аби повністю зрозуміти авторський задум, необхідно вловити підтекстову інформацію. Для цього читач повинен володіти певною сумою знань про ті факти, які описує чи на які натякає автор. Усі ці фактори зумовлюють нагальну необхідність ґрунтового аналізу художнього твору для з'ясування справжньої ідейної та естетичної вартості.

Український діяч Ф. Прокопович, який не лише був теоретиком, але й на практиці дотримувався своїх поглядів, у своєму підручнику з риторики подав блискучі зразки літературних характеристик.

Філософ Г. Сковорода наголошував на важливості аналізу книги, яку потрібно обирати, враховуючи симпатії самого читача. Так само філософ закликав при читанні твору звертати увагу на художні образи, відчувати їх і осмислювати.

Письменник І. Франко виступав критиком схоластично-догматичної системи освіти, при якій, за спостереженням вченого, вивчення літературного твору обмежувалося читанням і переказом. Через заборону підняття суспільних проблем зміст твору навіть не з'ясовувався, а під час мовно-стилістичного аналізу учні вдавалися лише до схоластичного переліку художніх засобів, наявних у творі. На думку науковця це було неприпустимо, адже літературний твір несе у собі безмежне виховне значення. Проте твір виступає засобом виховання лише при докладному його розгляді, аналізі його форми та з'ясуванні зв'язків твору із життям.

У своїх творах письменник часто висвітлював проблему вивчення художніх творів. Зокрема у повісті «Борис Граб» розроблено загальну структуру вивчення літератури, спроектовано систему аналізу художнього твору. Ця система включає в себе такі етапи: після уважного прочитання твору необ-

хідно з'ясувати зміст й ідею твору, потім, шляхом повторного читання, усвідомити твір на основі історизму, пов'язати твір із життям і конкретними історичними обставинами. Ці етапи аналізу твору автор називає «планіметричним та стереометричним читанням».

Письменник зауважує, що лише після прочитання твору читач може звернутися до підручника (теоретичної складової). В іншому випадку твір втратить своє виховне й естетичне значення для учня. Також автор зазначає, що учні повинні вміти самостійно сприймати й аналізувати твір – лише так вони зможуть збагатитися тими знаннями та якостями, які несе у собі твір.

У своїй практиці та теоретичних положеннях І. Франко аналіз літературного твору розподіляв на дві так звані «галузі». Перша – це психологічний аналіз, тобто розгляд твору або ж і усієї творчості письменника з внутрішнього боку, намагання «через художні твори «проникнути в глиб душі поета»» [9, с. 168]. Друга галузь – історичний аналіз, тобто встановлення зв'язку твору чи творчості письменника з історією літератури, історією суспільства.

Для того, аби читачі побачили усі особливості твору, викладачі повинен акцентувати увагу їх на тій чи іншій складовій. Тому викладачу необхідно так планувати роботу з твором, аби читачі аналізували різні складові твору як цілісність. Також, через особливості розвитку мислення читача, особливу увагу слід приділяти уяві. Для цього слугує прийом усного малювання (опису тої чи іншої ситуації з погляду суб'єктивної оцінки, оформлення малюнків до певного епізоду твору тощо). Слід звернути більшу увагу на ті епізоди твору, де наявні глибокі душевні переживання, з метою посилення емоційного впливу творів на читача. Також, особливістю читача цього віку є безпосередність сприймання ними дійсності та літературного героя як конкретної особи. Читачі дуже часто схиляються до однозначного сприйняття або несприйняття героя та відповідно – вибору певного зразка поведінки: «Так перед словесником постає важлива проблема співвіднести індивідуальне, особистісне сприйняття твору учнем з об'єктивною оцінкою його» [1, с. 27].

Основною проблемою сприйняття читачами закладів освіти є його фрагментарність, вибірковість і поверховість, внаслідок цього викладач мусить так організовувати роботу колективу, щоб читачі побачили головні складові компоненти тексту, зрозуміли ідейний задум автора, підтекст твору. Слухачі повинні збагнути не те, що лежить на поверхні твору, а сприйняти твір у всіх його виявах і складових. Лише за умови усвідомлення читачем усіх цих особливостей, твір стане джерелом естетичної насолоди та морального збагачення особистості учнів.

Також необхідно враховувати те, що сприймання мистецтва несе наївно-реалістичний характер, тому необхідно максимально співвіднести етичний, моральний зміст з естетичною специфікою літературного твору.

Студенти чи учні, у свою чергу, вже мають певну систему світоглядних уявлень, тому викладач в жодному разі не можна нав'язувати їм свою або якусь іншу думку, а необхідно «прагнути забезпечити альтернативність

позиції читача відносно морально-етичних проблем, що порушуються на занятті, і художнього твору з його поліфункціональністю» [1, с. 28]. Для цього необхідно використовувати різноманітні методи та прийоми, аби викликати роздуми читачів, заохотити їх вести бесіду та діалог. Також у ранній юності продовжує розвиватися абстрактне мислення, тому викладачу слід посилювати роботу з теорії літератури, а саме – слід акцентувати увагу на аналізі позасюжетних елементів композиції, виражальних мовних засобах, особливостях віршування тощо. Так, як учні цього віку надають пріоритету інформативності, а не емоціям, слово вчителя повинно бути інформативно насиченим і системним.

З усіх поданих вище психологічних особливостей впливають і педагогічні закономірності процесу аналізу художніх творів у практиці закладів освіти.

Перевантаження читача інформацією приводить до негативних наслідків. На багатьох заняттях літератури ще має місце сухий раціоналізм, надмірна стандартизація прочитаного, наука про літературу витісняє саму літературу, живе спілкування з мистецтвом, бо в процесі вивчення твору недостатньо включається емоційна сфера читача що негативно позначається на результатах уроку. Проте не можна забувати про те, що необхідною умовою успішного аналізу твору є наявність теоретичних знань відносно специфіки побудови тексту, його різнорівневої організації.

Аби розгляд твору не спотворював його художньої цінності та не відбивав інтересу учнів до читання, аналіз не повинен виходити за рамки доцільності. Процес аналізу має свої психологічні межі, поза якими вивчення твору втрачає своє значення. Якщо під час аналізу твір бездумно розкладають на частини та вчитель усю увагу звертає на один якийсь компонент твору, інтерес до вивчення літератури у закладах освіти безумовно згасне за кілька таких занять. Та й змісту твору читач не сприйме у тому обсязі, на який сподівався автор. Під час умовного розчленування твору на складники (тема, ідея, мотив, композиція, мова твору, художня деталь тощо) необхідно враховувати його цілісність, адже кожний елемент художнього твору функціонує і може функціонувати лише в системі, у взаємодії з іншими елементами. Традиційно у творі вирізняють два основні аспекти – форму і зміст. З. Кирилюк зазначала: «Аналіз художнього твору неможливий без уважного ставлення не тільки до того, що зображено, а й до того, як автор творить образи, викликає у читачів певні переживання, почуття, думки. В іншому разі аналіз перетворюється на переказ змісту чи розмову з приводу того, що зображено» [3, с. 3]. Про важливість принципу єдності форми та змісту наголошував і М. Гіршман, зазначаючи, що в художньому творі ці два складники – це водночас єдність автора та читача, їхня творча зустріч і перевірення одного в іншого.

Великою помилкою також є звернення до методичних посібників, критик тощо, особливо перед першим прочитанням твору. Цього робити безперечно не можна, адже тоді у читача вкладається чужа точка зору на твір і

свого власного ставлення чи розуміння у них не буде. На цьому наголошував і вчений-методист Б. Степанишин. Він зазначав, що в основі аналізу художнього твору повинен лежати текст, а не літературознавчий чи методичний посібник. Лише завдяки самостійній роботі може досягатися головна мета вивчення літератури – розвиток естетичних мистецьких смаків [5].

Дуже часто при вивченні твору літератури ігнорується специфіка тексту як виду мистецтва. Найчастіше викладач звертає увагу читача лише на сюжетний рівень твору, не враховуючи естетичного навантаження. З цього приводу психологи зазначають, що у закладах освіти не рідко практикується такий аналіз, коли те, що реалізує зміст, сприймається за сам зміст, тобто учні бачать лише текст твору, верхній його пласт. Хоча підтекст часто і аналізується, але це здійснюється дуже абстрактно та поверхнісно, і не викликає в учнів ніяких емоційних реакцій. Нерідко аналіз зводиться лише до формулювання ідеї твору без врахування форми вираження ідейного змісту. Проте й ідею визначають дуже коротко, не охоплюючи всього змісту твору (прикладом може слугувати висловлена ідея: «любов до рідної Батьківщини», яку можна прилаштувати до будь-якого твору із системи громадянської поезії, проте таке твердження не є повним і в жодному разі не спроможне охарактеризувати ідейне та тематичне навантаження художнього твору).

Завдяки аналізу твору в читача повинні сформуватися власні оцінні судження, моральні переконання, адже література несе в собі величезний виховний вплив: «Без цього знання літератури виступило б лише як уміння утримувати в пам'яті певні факти, дати, назви творів, імена героїв, а не як морально-естетична свідомість, ставлення до світу, в якому виявляється духовність, що ввібрала в себе найкращі людські прагнення минулого і сучасного рідного народу, інших народів» [7, с. 5]. Так, в ході виконання аналізу художнього твору здійснюється свідомий, цілеспрямований і водночас позасвідомий вплив на формування думки, становлення світогляду, вдосконалення емоційної складової, його почуттів. Тому одне із найголовніших завдань літератури – це виховати національно свідому особистість з активною життєвою позицією, навчити її плекати любов до рідного слова, до традицій духовної культури. Лише література може вповні виконати таку роль у формуванні читача. «Виховні можливості тексту в цьому плані – невичерпні: здатність тексту передавати цілісну й об'ємну думку в різноплановій інтерпретації створює сприятливі умови для різнобічного морального вдосконалення особистості» [2, с. 26].

Дуже важливо при аналізі твору враховувати інтереси читача. Наприклад, звернути більшу увагу на те, що найбільше сподобалося та запам'яталося дітям. Аналіз твору, який «торкається душі» учня, відкриває перед ним душевні переживання, які здатні актуалізувати життєвий досвід читача, здатний викликати інтерес учнів. Саме на наблизенні твору до читача та його життєвого досвіду наполягав у своїх працях В. Сухомлинський [15]. Твір набагато сильніше справить на читача враження, якщо прочита-

ний текст достукається до його душі, сколихне в ній забуті, але пережиті враження, коли учень вважатиме себе співпричетним до цього твору. Дуже доцільно при аналізі твору вдаватися до прийому зіставлення художнього тексту із досвідом читача. «Якщо вдуматися... в умови так званого розуміння думок, то завжди в результаті виявляється, що ключем до нього може бути тільки особистий досвід у широкому значенні цього слова. Всяка думка, якою абстрактною вона не була б, є по суті відгомін існуючого, того що траплялось, чи, врешті, можливого... тому дана думка може бути засвоєна чи усвідомлена тільки такою людиною, в якій вона входить ланкою в склад її особистого досвіду» [8, с. 326].

У наш час поширена гостра проблема зниження зацікавленості молоді (та й не лише молоді) у читанні творів літератури. З кожним роком діти та підлітки читають все менше та менше. Причиною цьому є зміна інтересів – внаслідок усе більшого поширення комп'ютерних та інформаційних технологій, особливо Інтернет-мережі, викладач у наш час повинен конкурувати із такими нововведеннями. Тому, для початку, викладач повинен створити такі умови праці, щоб читач захотів сам прочитати той чи інший твір. «Пізнавальний інтерес – це один із найважливіших мотивів навчання школярів. Його дія дуже сильна. Класична педагогіка минулого стверджувала: смертельний гріх учителя – бути нудним. Ось чому в процесі навчання необхідно систематично розвивати і зміцнювати пізнавальний інтерес школярів і як важливий мотив навчання, і як стійку рису характеру особистості, і як могутній засіб формування умінь та навичок» [12, с. 22].

Отже, аналіз твору – «це розклад його на складові частини (художні компоненти), на основі яких робимо синтез (узагальнення) про моральне й естетичне його багатство, про художню специфіку і стильову манеру письменника» [14, с. 63]. Літературознавчий словник-довідник пояснює цей термін так: «логічна процедура, суть якої полягає в розчленуванні цілісного літературного твору на компоненти, елементи, в розгляді кожного з них, зокрема у взаємозв'язках з метою осягнення, характеристики своєрідності цього твору» [8].

Так у ході аналізу читач глибше сприймають і усвідомлюють моральне й естетичне багатство твору, розуміють його виховне значення. Завдяки процесу аналізу твору виховуються потрібні читацькі вміння та навички, які потрібні кожній людині. Тому і не дивно, що саме аналіз є основою вивчення шкільного курсу літератури, адже більшість навчального часу на заняттях відводиться на аналіз конкретного твору. Лише систематична та наполеглива робота з розвитку вмінь і навичок аналізу тексту допоможе учням стати вмілими, кваліфікованими та компетентними читачами, отримати велику насолоду від спілкування з мистецтвом зараз і в майбутньому.

Подібну систему роботи подає і методист Г. Токмань. Вона виділяє чотири етапи роботи з твором: вступний етап (відомості про біографію письменника, соціально-побутовий коментар, пояснення незрозумілих слів), читання художнього твору, його осмислення шляхом аналізу (детальний

розгляд складників тексту) та підсумковий етап (визначення значення твору у вітчизняному та світовому літературному процесі). Автор подає наступні методичні рекомендації: «Твір слід аналізувати в єдності змісту і форми, визначаючи відображені в ньому історичну правду; психологічну заглибленість у внутрішній світ людини; суспільно важливу ідею, морально-етичні цінності, національну свідомість; домінуючу емоцію, ознаки художньої майстерності автора та ін.» [16, с. 139]. Також Г. Токмань зазначає, що при вивченні й аналізі творів літератури необхідно враховувати особливості сприймання учнів, їхні пізнавальні можливості. Методист подає і своєрідну систему роботи під час аналізу художнього твору. Процес аналізу проводиться у три етапи. Перший етап – це пояснення завдань і шляхів аналізу твору, а також зацікавлення учнів роботою над твором. Наступний етап характеризується аналізом образів, композиції, з метою досягнення учнями авторського задуму, теми й ідеї твору. Останній етап полягає в узагальненні результатів з метою усвідомлення учнями цілісності усього твору. Також автор зазначає, що доцільно розпочинати розгляд твору із вивчення форми твору з поступовим переходом до змістових компонентів.

Також Г. Токмань наголошує, що при аналізі творів різних жанрів не можна використовувати один і той самий процес аналізу, бо ігнорування жанрових особливостей твору зводить до розуміння читачами мистецької цінності твору.

Методист Є. Пасічник також наголошує на важливості аналізу тексту як засобу досягнення твору читачем. Особливого значення він надає підсумковим заняттям, на яких твір розглядається як цілісність. На цих заняттях викладач може подати теоретико-літературні поняття, приклади яких зустрічалися у творі, може розповісти про сценічну чи кінематографічну історію вивченого твору. На таких заняттях можна обговорити з читачем їхні враження, читач може розповісти, що найбільше схвилювало у творі, що сподобалося, а що ні. Також на підсумковому занятті можна прослухати читання творів напам'ять, музичних творів, переглянути уривок фільму чи театральної вистави, розглянути літературно-критичні статті, в яких подається загальна оцінка творчості письменника. «Засобом, що вносить різноманітність у проведення підсумкових занять з вивчення творчості письменника і сприяє активізації розумової діяльності учнів, є літературні ігри, конкурси, вікторини» [13, с. 236]. Також доцільними будуть різноманітні експерсії до музеїв, пам'ятних місць тощо.

Методисти С. Пультер та А. Лісовський вважають, що в центрі аналізу літературного твору повинні бути розгляд образів твору, його композиції та мови: «критика служить для того, щоб з'ясувати, як в літературному творі відбилися реальне життя і які «секрети художньої творчості» у письменника» [14, с. 62]. Автори виділяють наступні методичні засади, які потрібно враховувати під час аналізу того чи іншого твору: у центрі аналізу повинен бути художній текст; розкриття умовності підтексту; мистецьке трактування твору; подолання наївно-реалістичного підходу до художнього твору; озна-

йомлення з елементами теорії літератури в ході аналізу літературних творів; зразком аналізу служать літературно-критичні статті відомих письменників і критиків; розвиток естетичних читацьких смаків школярів; художній твір не є ілюстрацією до історії; не повинно бути одноманітності та літературознавчого стереотипу в аналізі.

Також авторами подається послідовність під час аналізу, яка поділяється на вісім етапів: 1) вступне заняття про творчість письменника; 2) читання твору; 3) робота над текстом; 4) розкриття композиції; 5) вивчення системи образів; 6) особливості мови твору; 7) пізнавально-виховне значення твору; 8) письмова робота на матеріалі твору, що вивчається [14]. А. Лісовський, у свою чергу, наголошував на тому, що аналіз твору повинен будуватися, виходячи з подвійної природи художнього образу – відтворення світу та вираження ставлення до нього. Оскільки слово у художньому творі, особливо в поезії, «двопланове за своєю словесною спрямованістю», то сприйняття ліричного твору в єдності емоційного та раціонального – є досягненням взаємозв'язку форми та змісту художнього образу. Таке сприйняття розвиває образне мислення школярів» [7].

Професор Л. Мірошніченко зазначає, що «вчити учнів аналізувати художній твір – означає визначати його складові, досліджувати їх, робити аргументовані висновки; синтезувати окремі частини, щоб побачити твір у цілому; відчувати його естетичну цінність, усвідомити зміст, дати самостійну, критичну, обґрунтовану оцінку». Також вона розробила класифікацію основних етапів вивчення твору (епічного), врахувавши при цьому вікові особливості школярів. Так для 5-6 класів вона виділила наступні етапи роботи: 1) підготовка до сприйняття; 2) читання твору з коментарем; 3) словникова робота; 4) бесіда за змістом прочитаного; 5) близький до тексту переказ; 6) використання окремих результатів аналізу; 7) підсумкове заняття; 8) творчі усні та письмові роботи. Для 7-8 класів методист визначила: 1) підготовка до сприйняття твору; 2) читання твору; 3) словникова робота; 4) бесіда за змістом прочитаного; 5) використання елементів аналізу; 6) підсумкове заняття; 7) творчі усні та письмові роботи. У дослідчених групах вона радить проводити аналіз у такій послідовності: 1) підготовка до сприйняття твору; 2) читання твору; 3) підготовка до аналізу; 4) аналіз твору; 5) підсумки; 6) творчі усні та письмові роботи. Проте методист підкреслила, що вчитель може вносити свої корективи у запропоновану класифікацію, але, при цьому, необхідно не втрати внутрішню логіку у вивченні твору [11].

Проте, необхідно зауважити, що незважаючи на запропоновані методистами системи побудови уроків вивчення творів літератури, методи та прийоми, що доцільно застосовувати, однакової побудови процесу аналізу при різних творах не може бути. Так, однією із найпоширеніших помилок викладачів при аналізі твору є нівелювання різних жанрових особливостей твору. Як наслідок, при вивченні ліричних, драматичних і епічних творів застосовується один і той самий аналіз. А це дуже негативно впливає як на розкриття особливостей твору, так і на осмислення твору учнями. Навіть, як

зазначає Г. Токмань: «художні особливості одного жанру не можна вивчати за одним шаблоном, бо кожний художній твір – неповторне явище, що вимагає особливого підходу» [16, с. 149]. Тому основне значення тут відіграє робота вчителя, спланована ним система роботи, проте, не потрібно забувати те, що викладач повинен зважати на рекомендації та зауваження науковців-методистів.

Тому, можна зробити висновок, що важливу роль у вивченні літератури відіграє аналіз художнього твору, який покликаний з метою глибокого осмислення твору читачами, збільшення виховного впливу на них.

Під поняттям аналіз твору розуміють розчленування твору на окремі компоненти, їх вивчення й аналіз з метою глибокого проникнення у суть твору.

Аналіз літературного твору – це логічна процедура, яка полягає у розчленуванні цілісного літературного твору на компоненти та розгляд їх у взаємозв'язках з іншими з метою осягнення та характеристики своєрідності цього твору.

Шлях аналізу літературного твору – це спосіб інтерпретації змісту художнього твору. Саме вибір послідовності у аналізі того чи іншого твору визначається вибором шляху його аналізу. Тому кожен викладач повинен бути обізнаний з ними та з методикою їх проведення.

Інші методисти-теоретики під поняттям шлях аналізу художнього твору розуміють, що саме береться в основу розбору: сюжет, тема, проблематика, образи тощо.

Як бачимо, на сьогодні немає чітко-означеної термінології як на поняття шлях літературного аналізу, так і на означення шляхів аналізу художнього твору. Різні методисти виокремлюють різні класифікації.

Цілісного аналізу шлях аналізу корисно застосовувати, оскільки сприймання творів відзначається фрагментарністю та вибірковістю, внаслідок цього необхідно використовувати такі прийоми та види роботи, завдяки яким читач звертають увагу на художню структуру. Вибір даного шляху аналізу диктується і жанром аналізованого твору. Так цей спосіб аналізу доцільно застосовувати при вивченні драматичних творів (адже, аби усвідомити особливості драми, необхідно простежити як розвивається її дія) та прозових творів (такі твори важко самостійно сприйняти учням, тому існує необхідність коментованого читання).

Важливою умовою використання цілісного аналізу твору є повторне перечитування тексту або його окремого фрагменту, «щоб всебічно відтворити в пам'яті учнів уявлення про твір, його окремі картини, епізоди, образи, композиційні та художні прийоми, які зберігаються від попереднього читання» [14, с. 66]. Саме завдяки повторному читанні учні усвідомлюють моральну проблематику твору, з'ясовують роль композиційних і зображувальних засобів. Якщо твір великий за обсягом, викладач попередньо виділяє з тексту окремі частини, які необхідно зачитати на занятті, складає до цих частин систему запитань, які будуть скеровувати читача під час аналізу матеріалу. Якщо є можливість проаналізувати твір із попереднім читанням у

класі, то викладач повинен заздалегідь поділити твір на декілька епізодів у тому порядку, в якому вони розміщені у тексті з огляду на те, що кожен епізод повинен бути присвяченим зображенню якоїсь події або вчинку героя. Для підтримки інтересу доцільним буде використання різних методів при аналізі кожного фрагменту (евристична бесіда, читання в особах, інсценування, робота в парах, мікрофон тощо). Так учні повинні осягнути смисл кожної події чи вчинку персонажу й у кінці аналізу з'ясувати загальну думку твору.

Література – це мистецтво слова. Основну роль у художньому творі відіграє, без сумніву, мова. Мова твору відрізняється від літературної мови, бо, окрім літературних норм, включає в себе діалекти, жаргонізми, просторіччя. «Мова художньої літератури (поетична мова) – мовна система, яка функціонує як засіб створення естетичної реальності. Найповніше виявляє творчі можливості кожної національної мови» [8, с. 445]. Тобто зображувально-виражальні засоби разом з різноманітними прийомами побудови твору, зображенням характерів, жанровими особливостями тощо є знаряддям втілення ідейного задуму письменника, вираженням авторського задуму у мистецькій формі.

Так за допомогою мови автор зображує ту певну історичну епоху, у якій відбувається дія. Тому детальніший розгляд художньої мови такого твору збагатить учнів новими знаннями із історії життя народу, поповнить їх словниковий запас.

Мовою передаються індивідуальні особливості персонажів за допомогою власної мови й опису манери мовлення. Тому при аналізі персонажів велику увагу слід звертати на їхню мовну характеристику. Мова відображає характер людини, тому письменник, у свою чергу, ретельно підбирає характерні слова та вирази, аби найтонше передати риси того чи іншого персонажа.

Художній текст є «ідеальною формою передачі авторської свідомості» [7, с. 1]. Через слово митець висловлює свої думки, досвід, своє суб'єктивне бачення та розуміння світу. Завдяки вивченню мови художніх творів у читача виховуються естетичні смаки та вподобання. У творах літератури розкривається все багатство мови, її самобутність і неповторність, адже письменник відшліфовує кожне слово та речення, аби найтонше передати внутрішній світ персонажів, красу природи, найглибше відтворити всі суперечності зображуваної ним дійсності. Про цю особливість у свій час зазначав і М. Коцюбинський: «Мова в художньому творі – половина, коли не більше, краси його» [6, с. 220]. Завдяки розкриттю неповторності мови будь-якого твору як витвору мистецтва читачі усвідомлять красу й унікальність української мови, що сприяє патріотичному вихованню учнів, пробудженню їхньої національної свідомості. Завдання вивчення мови можна повніше розкрити ідейно-художній задум, яка дає необхідні додаткові відомості про різноманітні виражальні можливості загальнонародної мови. Тому на заняттях необхідним є застосування елементів лінгвістичного аналізу у межах традиційних шляхів. Наприклад, при цілісному аналізі доцільним і навіть

необхідним є аналіз мовних особливостей твору. Лише так читачі зможуть у повній мірі осягнути та зрозуміти твір.

Отже, можна зробити висновок, що у практиці від особливостей (жанрових, ідейних, стильових тощо) того чи іншого твору та здібностей читачів викладачу слід обирати різні варіанти способів його аналізу. Саме спосіб інтерпретації художнього твору називається шляхом аналізу.

Різні методисти пропонують різні класифікації шляхів аналізу літературного твору, тому існує проблема відсутності загальновизнаної системи шляхів аналізу художнього твору. Внаслідок цього питання про способи аналізу літературного твору у закладах освіти і досі є дискусійним.

Так традиційними визначають цілісний або аналіз за розвитком дії (під час повторного читання твору учні звертають увагу на найважливіші елементи твору, внаслідок чого усвідомлюють задум твору, його ідею, проблематику тощо), пообразний (грунтовне вивчення й усвідомлення значення образів художнього твору) та проблемно-тематичний (виокремлення й осмислення важливих питань, висвітлених у творі).

Нетрадиційними шляхами аналізу вважають літературознавчий, лінгвістичний, компаративний, структурно-стильовий, композиційний, герменевтичний тощо. Ці шляхи аналізу творів літератури не завжди доцільно застосовувати у шкільній практиці ізольовано. Під час вивчення твору варто використовувати елементи різних шляхів аналізу, наприклад: пообразний аналіз із елементами лінгвістичного, цілісний із елементами літературознавчого чи компаративного аналізу тощо. Один із найважливіших шляхів аналізу є лінгвістичний аналіз твору, адже аналіз мови тексту допоможе учням краще зрозуміти й усвідомити твір, його ідею, композицію, естетичне навантаження тощо. Якщо не навчити читача відчувати у прочитане, заглиблюватися у значення художніх образів (а кожен вжитий автором образ несе певну функцію), то вони у свою чергу не будуть виявляти захоплення літературою, не будуть сприймати твір як витвір мистецтва. Саме завдяки лінгвістичному аналізу читач зможуть краще усвідомити та зрозуміти прочитаний твір, ідейний задум автора. Лише завдяки дослідженню мови, посиляться естетичний й емоційний вплив твору на читача, що збільшує виховний потенціал твору.

Використання поєднань елементів різних шляхів аналізу дають змогу усвідомити й аналізувати твір глибинно, у повному обсязі, аби читач його добре зрозумів і осягнув своєрідність його композиції, сюжету, ідейно-художнього забарвлення, аналіз літературного твору є невід'ємною складовою вивчення літератури у практиці. Мета його застосування – розгляд окремих компонентів твору для цілісного осмислення учнями всього змісту твору.

До проблеми цілісного аналізу твору педагоги, а згодом і методисти почали звертатися ще з XI століття, поступово вивчаючи та обґрунтовуючи його особливості та значення його використання при вивченні творів літератури.

На сьогодні відсутня загальноприйнята послідовність аналізу художнього твору, тому головну роль тут відіграє вчитель, який повинен при органі-

зації уроку враховувати особливості школярів, особливості твору та свої педагогічні вміння та навички.

Узагальнивши всі шляхи аналізу у науковій і методичній сфері, ми дійшли до висновку, що ізольоване використання традиційних шляхів аналізу (пообразного, цілісного (композиційного) та проблемно-тематичного) у шкільній практиці унеможливорює повне сприйняття й усвідомлення учнями аналізованого твору. Для вирішення цієї проблеми є доцільним використання елементів інших шляхів аналізу, найперше елементів лінгвістичного аналізу. Так, при розгляді мовного оформлення творів, читач краще усвідомлять твір та особливості його структурних компонентів (ідею, проблематику, систему персонажів), ознайомляться із постаттю автора та його творчим методом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусенко В. До проблеми викладання літератури в сучасній школі. *Дивослово*. 1999. №12. С. 26–30.
2. Беценко Т. Актуальні питання філологічного аналізу художнього тексту. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2012. №3. С. 24–29.
3. Гричаник Н. І. Аналіз художнього твору як педагогічна проблема. *Педагогічний альманах*. 2014. Випуск 24. С. 48–52.
4. Гричаник Н. Теоретичне осмислення проблеми аналізу художнього твору: методичний і літературознавчий аспекти. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2014. № 10 (Ч. 2). С. 13–18.
5. Захарова В. А. Аналіз поетичного твору у школі: навч. посіб. для студентів філологічного факультету, вчителів шкіл. Суми: сумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2005. 132 с.
6. Лесин В. Літературознавчі терміни: Довідник для учнів. Київ: Рад. школа, 1985. 251 с.
7. Лісовський А. М. Морфологія художності твору і вивчення літератури в школі. Житомир: Полісся, 2004. 129 с.
8. Літературознавчий словник-довідник / за заг. ред. Р. Т. Громяка. Київ: Академія, 2007. 500 с.
9. Мазуркевич О. Р. Нариси з історії української літератури. Київ: Радянська школа, 1961. 374 с.
10. Мельничайко В. Аспекти лінгвістичного аналізу художнього тексту. *Дивослово*. 1999. № 9. С. 11–15.
11. Мірошніченко Л. Ф. Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах: підручник. Київ: Видавничий дім «Слово», 2010. 432 с.
12. Паламар С. Робота над художнім твором як засіб формування літературної компетентності в учнів основної школи. *Українська література*. 2013. №12. С. 21–23.

13. Пасічник Є. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. Київ: Ленвіт, 2000. 384 с.

14. Пультер С. О., Лісовський А. М. Методика викладання української літератури в середній школі: Методичний посібник. Житомир: Полісся, 2000. 163 с.

15. Сухомлинський В. О. Вибрані твори. У 5 т. Т. 5. Статті. К.: Радянська школа, 1977. 639 с.

16. Токмань Г. Л. Методика навчання української літератури в середній школі: підручник. К.: ВЦ «Академія», 2013. 321 с.